

# Могућности за ангажовање жена у одбрани земље

Мр Јованка Шарановић

У раду се теоријски промишљају могућности и ограничења ангажовања жена у одбрани земље, с обзиром на њихове обавезе у раду и породици, и на специфичне биопсихолошке карактеристике. Ради се, првенствено, о запосленим женама јер чине већину друштвено-политички активних жена. Осим тога, активност запослених жена је „квалитетнија“ (интензитет и ширина сарадње, информисаност, заинтересованост), што значи да је друштвено и политичко афирмисање у савременим приликама условљено економском самосталношћу, коју омогућава радно место.

Све више запослених жена и занимања и послова које обављају и све већи проценат удатих жена међу женама у радном односу повећавају потребу за проучавањем и решавањем бројних питања која се у вези с женским радом постављају друштву. Аутор закључује да жене поседују извесне специфичности које утичу на успешност у обављању различитих радних, па и војничких дужности, што је претпоставка за њихово успешно ангажовање и у одбрани.

Друштвена криза која је захватила нашу земљу најнепосредније се неповољно одражава на њену одбрамбену способност. Радикалне друштвено-политичке, економске и друге промене, као и промене у организацији државне заједнице, па и концепцијско-доктринарним решењима,<sup>1</sup> последица су сецесије Словеније, Хрватске, Македоније и Босне и Херцеговине. Осим тога, променили су се и друштвени услови и облици употребе силе у савременом свету, као и међународни положај наше земље. Основе одбрамбене моћи земље, као што су: самоуправно друштвено уређење, братство и јединство народа и народности, несврстана спољна политика и систем ОНО и ДСЗ, значајно су трансформисане.

Због друштвених прилика у нашој земљи веома је актуелно и изузетно значајно питање – које у нашој јавности постоји од самог почетка сецесије бивших југословенских република – о односу према концепцији ОНО и ДСЗ као стратешкој замисли одбране СФР Југосла-

<sup>1</sup> Сада је у употреби синтагма „политика одбране“, схваћена као „скуп најопштијих стратешких опредељења друштва и државе у одбрани и заштити у постојећим међународним и унутрашњим околностима“. У СФРЈ тај скуп генералних опредељења називао се „концепција општенародне одбране и друштвене самозаштите“. (Радован Радиновић, „Војно дело“, 1–2/93, стр. 7).

вије. Наиме, многи елементи концепције и система ОНО и ДСЗ нису издржали проверу праксе и времена, па ваља енергично разлучити шта са становишта савремених и будућих потреба одбране СРЈ није добро, и то без сентименталности треба одбацити. Исто тако, не треба се некритички одрећи ничега из те концепције што има трајну вредност. Пошто је извесно да наш садашњи и будући концепт одбране земље треба и даље да се заснива на квалитету људског чиниоца, што је универзално и опште важеће опредељење наше политике одбране, треба рачунати и на то да су друштвени услови за развијање тих квалитета већ промењени и да ће убудуће бити радикално другачији. То ваља узимати у обзир и приликом сагледавања ангажовања жена у одбрани земље, јер још нема поузданих података о степену развијености одређених квалитета жене значајних за одбрану у корелацији с новонасталим друштвеним променама, које се и даље одвијају, да би се могло проценивати колико се одбрана може ослањати на жену као на значајан део људског потенцијала.

### ***Радно-социјална ограничења***

У прошлости је сматрано да се жене разликују од мушкараца по могућностима за обављање одређене активности и није се ни тражио доказ за такве претпоставке и тврдње. Због тога су, до појаве индустријске револуције,<sup>2</sup> улоге полова биле строго подељене према традиционалним схватањима о наводној женској инфериорности.

Мада се с великом вероватноћом могло претпоставити да жене могу да буду успешније у неким активностима, као што су кулинарство, рад у текстилној индустрији, здравству, просвети и сл, онемогућавано им је да се многим, тзв. мушким пословима баве као занимањем. У то време, дужност жене сводила се на активност у кући, док је мушкарац обављао послове изван куће. То се поготову односило на послове који су били плаћени, па се тако мушкарац сматрао јединим издржаваоцем и носиоцем благостања породице. Дволичност таквог морала потврђује и чињеница да је и када се ради о истом послу подела улога зависила од тога да ли се он обавља у кући или изван ње. У каснијим фазама друштвеног развоја, када је жена изашла из уског круга породице и куће, потцењивачки став према њој испољаван је мањим вредновањем њеног рада, без обзира на ефикасност у истој врсти посла коју је обављао и мушкарац. Таква дискриминација још постоји, а испољава

<sup>2</sup> С појавом индустријске револуције у 18. веку, односно увођењем машина у производњу, стварају се услови за излазак жене из куће и њено укључивање у индустрију. Тиме почиње процес изједначавања жене с мушкарцем. Она, наиме, постаје његов равноправни конкурент за радно место, али још увек неравноправан када се ради о најамнини, тј. о новчаном изразу вредности радне снаге. Проћи ће још много времена да се за исти рад, без обзира на пол радника, оствари иста најамнина (*Индустријска револуција*, *Политичка енциклопедија*, „Савремена администрација“, Београд, 1975, стр. 335–336; Исто, *Мала енциклопедија* „Просвета“, треће издање, књига 1, „Просвета“, Београд, 1978, стр. 707).

се давањем предности мушкарцима приликом запошљавања или запошљавањем жена на радна места која су мање плаћена.

Дуго су жене сматране својеврсним сигурносним вентилом на тржишту радне снаге, резервом (стајаћом) која ће бити актуелна у часовима заноса и грозничавости великих привредних замаха, у тешким периодима ратова и мобилизације мушкараца. Наиме, сматрано је да су мање потребне у производњи него у кући, па су мање упућиване на школовање, стицале су образовање одређеног, обично нижег нивоа, и мање су припремане за занимање и животни позив, барем мање систематично него мушкарци. Препуштано је породицама да одлучују о будућности својих кћери према сопственој замисли улоге жене у друштву, без обзира на то колико су њихове идеје биле и анахронистичке. Требало је, међутим, бдети над стварањем могућности за њихово укључивање у свет производње, која је у пуном замаху. Тако је створена навика да се рад жена сматра мање вредним, да се плаћа јефтиније и да се женска радна снага, без обзира на стање на тржишту, унајмљује или отпушта без икаквих последица. До промене таквих схватања долази тешко и sporo. Наиме, средства за производњу троше се брзо, а инвестиције у човека постају најсигурније, највредније, а можда и најрентабилније од свих инвестиција. Сходно томе, може се закључити да су се бескорисно проиграли потенцијали људског ума, посебно женског.

У друштвима какво је наше не постоји идеолошка „дилема“ о томе да ли је жени место у кући, у породици, или у производном друштвеном раду. На основу неких савремених теорија, несумњива је потреба да се ради ослобођења од ропског положаја у експлоататорским друштвеним системима<sup>3</sup> и она укључи у друштвени рад, као део радничке класе, и да се бори за ослобођење рада и еманципацију личности уопште, а посебно жена.<sup>4</sup>

У анализи могућности запошљавања и положаја запослене жене у Југославији намећу се бројна питања која се, између осталог, односе на место и улогу жене у друштвеном раду, односно да ли су они дефинисани и друштвено признати, и да ли, у вези с тим, има проблема, који су то проблеми и како се одражавају на могућност ангажовања жена у одбрани.

Статус жене у СРЈ у односу на мушкарца, на нормативном нивоу је изједначен, па жена у истим условима има једнака права на рад и сва права која из рада произлазе као и мушкарац. Наиме, у *Уставу СРЈ*,

<sup>3</sup> „... да се све клице друштвених ужаса, као што су дивљаштво, варварство и цивилизација заснивају само на заробљавању жена; да камен темељац и компас свих клица друштвеног благостања (...) буде само постепено ослобођење слабог пола. Опћенито се може рећи, да се друштвени напредак и промјена раздобља остварују у складу с ослобађањем жена, а пад социјалног поретка настаје због тога, што жене губе слободу“. (*Избор из дијела Саинт-Симона и Фуриера*, „Култура“, Загреб, 1952, стр. 284).

<sup>4</sup> „... за ослобођење жена, први предуслов (је) поновно увођење целог женског рада у јавну радиност...“ Фридрих Енгелс, *Порекло породице, приватне својине и државе*, „Просвета“, Београд, 1979, стр. 49).

нарочито у Глави о слободама, правима и дужностима човека и грађанина, има више одредаба које с различитих становишта одређују положај жене. Грађанима је гарантована једнакост у правима и дужностима, без обзира на пол и једнакост пред Законом (чл. 20. Устава СРЈ), јамчи се слобода рада и привређивања (чл. 69, став 1) и слободан избор занимања и запослења (чл. 54, став 1); омладини, женама и инвалидима гарантује се посебна заштита на раду (чл. 56, став 3. Устава СРЈ), а мајкама, деци и породици посебна заштита (чл. 61, став 1, Устава СРЈ). Осим тога, свако има право на заштиту здравља (члан 60. став 1), док деца, труднице и стара лица имају право на здравствену заштиту из јавних прихода, ако то право не остварују по неком другом основу (чл. 60, став 2). Према томе, принцип једнаког уставног положаја грађана у југословенском законодавству, као и принцип да свако може слободно, равноправно и под једнаким условима, на начин одређен законом, да заснује радни однос, искључује дискриминацију радника према полу.

Несумњиво је да се учешће жена у укупној запослености повећава. У 1952. години износила је 24,4 одсто, у 1976. години 34,4 одсто, а у 1987. години 38,8 одсто.<sup>5</sup> Што је република развијенија, ангажованост жена је већа. У Црној Гори удео радно ангажованих жена у 1987. години је 36,7 одсто, у Србији без покрајина 37,8 одсто, на Косову 22,6 одсто, а у Војводини 39,3 одсто.<sup>6</sup>

Истовремено, учешће жена у процесу образовања показује изразиту тенденцију раста, што се одражава на промене у квалификацијској и професионалној структури запослених жена. Од укупног броја радника запослених у друштвеном сектору са високом стручном спремом у 1976. години било је 33 одсто жена, а у 1986. години 39,8 одсто. Слично је и с осталим степенима стручног образовања, осим са нижим, где је дошло до благог пада са 50,35 одсто у 1976. на 47,46 одсто у 1986. години.<sup>7</sup> Међутим, још увек је велики проценат неписменог женског становништва. Према попису из 1981. године, имали смо 14,7 одсто неписмених жена старијих од 10 година. С обзиром на позитивна настојања, али и на још увек велики проценат неписмених жена, достигнути ниво ипак није задовољавајући. Јер, ни стручна спрема често није довољна гаранција да ће се жена запослити, јер се жене теже запошљавају од мушкараца са истим степеном стручности. Предузећа већи интерес показују за пријем приправника него приправница, а своје ставове образлажу одсуствовањем жена с посла из породичних разлога – због породилског одсуства и обавеза материнства.

Постоје одређене биопсихолошке специфичности жена које се морају уважавати приликом запошљавања женске радне снаге ради обезбеђивања неких олакшица и повољнијих радних услова него што

<sup>5</sup> Извор података: *Становништво*, Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, јул–децембар 1975, јануар–јун 1976, стр. 166, и *Статистички годишњак Југославије*, Београд, 1988, стр. 135 и 137. Подаци важе за СФРЈ, јер нових још нема.

<sup>6</sup> *Статистички годишњак Југославије*, Београд, 1988, стр. 455 и 457.

<sup>7</sup> Исто, стр. 139.

је то чињено до сада. Те претпоставке су првенствено везане за породицу и њене функције.<sup>8</sup> Наиме, изједначавањем права на образовање и права на рад тек су делимично створене могућности за равноправан третман жене у друштву. Да би њен статус стварно био равноправан, неко мора да преузме одређене функције које је она у породици обављала на одређеном степену историјског развоја.

Још је Бебел (1840–1913) у свом чувеном делу *Жена и социјализам* наглашавао да је неопходан услов за ослобађање жене тзв. комунализација (израз који су социјалисти, нарочито после Париске комуне, употребљавали за процес који се сада означава термином подруштвљавање) домаћих послова, тј. оснивање установа за чување деце и помоћ у домаћинству.<sup>9</sup> Наиме патријархална породица треба да уступи место савременој породици, у којој супружници равноправно остварују своја права и обавезе, посебно у односу на децу. Подела рада између супружника, учешће мужа у обављању послова које је у традиционалној породици искључиво обављала жена, опремљеност савременог домаћинства кућним апаратима, боља организација рада у домаћинству и слично, први су кораци у трансформацији породице. Најзначајније функције које већим делом од породице треба да преузму друштвене институције првенствено су из сфере неге, васпитања, здравствене заштите и образовања деце.

Дечије јаслице, обданишта, дечији вртићи и сличне установе за негу и васпитање деце у СРЈ малобројни су и недовољног капацитета у односу на садашње потребе, иако је, још увек, релативно низак степен запослености жена. Наиме, од 2.603.200 запослених жена у 1987. години, само 207.417 жена користило је услуге установа за предшколски васпитно-образовни рад.<sup>10</sup> Дакле, није обезбеђена брига друштва ни за осам одсто деце запослених мајки, а може се претпоставити да, због свеукупне политичке и економске ситуације у нашој земљи, у међувремену ништа значајније није урађено у вези с тим.

У ратним условима улога и ангажовање жена у подручју рада би се повећале, јер би се повећале потребе за многим производима, а услови за производњу и рад били би знатно неповољнији и сложенији. Према подацима из стручне литературе, у рату је остварено много веће учешће жена него у миру, а оне су биле главна резерва којом су поједине

<sup>8</sup> На одређеном степену друштвеног развоја породица постаје носилац приватног власништва над средствима за производњу и економских функција. Жена, лишена власништва над средствима за производњу, обесправљена и потчињена вољи мужа, постаје ослонац породице и, као носилац биолошке репродукције, преузима све функције материнства и обавезе у домаћинству. Међутим, оно што је у одређеним историјским условима обавеза и функција жене није и не може бити вечна категорија. „Оне остају у кућном ропству, кућне робинје, јер их дави најшипавији, најгрубљи и најтегобнији рад у кухињи и уопште у појединачном газдинству и породици који човека највише заглупљује“. В.И. Лењин, *Међународни дан радница, у Изабрана дела*, том XIV, „Култура“, Београд, 1960, стр. 216–217.

<sup>9</sup> Јован Ђорђевић, *Женско питање – Антологија марксистичких текстова*, Радничка штампа, Београд, 1975, стр. 66.

<sup>10</sup> *Статистички годишњак Југославије*, 1988, стр. 366.

земље решавале недостатак радне снаге. У САД учешће жена пред Други светски рат износило је 24 одсто, а у току рата – 33 одсто. У Немачкој су до 1939. године од укупног броја запослених 36 одсто чиниле жене – а крајем рата 52 одсто. У СССР-у, пред рат, 38 одсто запослених биле су жене, а у току рата 53 одсто. У СССР-у жене су у Другом светском рату обављале и послове који су се, до тада, сматрали искључиво мушким пословима. На пример, било је 19 одсто жена возача камиона, 40 одсто тракториста, 50 одсто електромонтера, 12 одсто бравара, 50 одсто ковача, 27 одсто ложача, 44 одсто машиниста на компресорима итд.<sup>11</sup>

С обзиром на наведена драгоцене искуства, жене треба, добро оспособљене и припремљене, распоређивати на различите радне дужности (по основу радне обавезе). Садашња ситуација не задовољава, јер у многим радним организацијама број распоређених жена по основу радне обавезе знатно је мањи од броја планираних, а по правилу се планира увек много више мушкараца него жена. Тако многе запослене жене остају без ратног распореда и не знају шта би у случају рата радиле. До тога долази и због чињенице да се потребе за „радном снагом“ утврђују углавном статички и да се „радна снага“ планира за сам почетак рата.

Жене се у рату углавном распоређују на радна места на којима раде у миру. Пошто их сада има релативно мало на руководећим функцијама није им другачији положај ни у одбрамбеним плановима. Сва досадашња искуства показују да таква пракса није реална и да би у рату жене биле знатно више ангажоване на организовању и вођењу привредних и друштвених делатности него у миру, па би такву праксу требало преиспитати и променити. Ситуација је најповољнија у друштвеним делатностима, где су жене распоређене за рад у ратним условима према мирнодопском ангажовању. Пошто оне у том подручју чине већину запослених (на пример, у здравству и социјалној заштити од укупног броја запослених 76 одсто су жене), јасно је да би у тим делатностима имале одлучујућу улогу и у ратним условима.

Да би ангажовање жена по основу ратне обавезе<sup>12</sup> било доследно

<sup>11</sup> *Економика у општеном одбрамбеном рату*, Збирка чланака, ВИЗ, Београд, 1980, стр. 84-86.

<sup>12</sup> Општа радна обавеза, као облик организованог укључивања у привреду свих категорија становништва способног за рад које није ангажовано у оружаним снагама појавила се још у Првом светском рату. У ранијим ратовима радна обавеза је имала повремен и привремен карактер, и углавном се сводила на ангажовање становништва на изради разних фортификацијских објеката и рад у транспорту. У Другом светском рату радна обавеза је била спроведена у многим земљама учесницама. Помоћу те мере требало је ослободити што већи број војних обвезника за оружане снаге, односно задовољити основне потребе привреде у радној снази, нарочито индустрије, и спречити флукуацију радне снаге.

Општа радна обавеза најчешће обухвата лица оба пола, и то у Енглеској и бившој Западној Немачкој мушкарце од 14 до 64 године, а жене од 14 до 59 година, у Италији све грађане од 16 до 70 година, у Пољској од 17 до 60 година, док у нашој земљи радној обавези подлежу грађани од 16 година старости, с тим што горња граница није одређена.

спроведено нарочито је значајно да се још у миру успостави евиденција жена обвезника радне обавезе, како би се на основу потреба привредних организација на време обавила одговарајућа попуна женском радном снагом. Тако би свака жена још у миру знала где ће радити у случају рата, односно свака би била распоређена према својим стручним квалификацијама и психофизичким способностима. С обзиром на то да за привреду нису подједнако значајне квалификоване и неквалификоване раднице, као и на то да постоје одређена занимања која за одбрану немају исти значај, то би, ради поједностављивања, било најприкладније да се евиденција води само за квалификоване раднице, и то само за занимања која су дефицитарна и значајна за одбрану. У оквиру тога, неопходно је да се занимања групишу према сродностима технологије рада, што би омогућило замену радница једног занимања другим, сличним, како би се постигао највећи ефекат и најбрже оспособљавање радне снаге.

### **Биолошко-породична ограничења**

Жена је носилац биолошке репродукције.<sup>13</sup> Њена улога у функцији мајке треба да буде ограничена на рађање и негу деце, али не само у првим данима њиховог живота. Наиме, пожељно је да дете до треће године живота буде поред мајке, што је, с обзиром на материјалне могућности нашег друштва, тешко оствариво. Касније, функције неге и васпитања би, већим делом, преузеле специјализоване, друштвене установе. Јер, брига друштва за сопствени подмладак, у суштини, брига је за само друштво. Резултат друштвено-политичке активности у нас, усмерене на то да се жени побољшају услови рада, јесте значајан напредак у заштити материнства. Према Закону о основним правима из радног односа<sup>14</sup> (чл. 3, став 2), радница-жена у радном односу, има право на посебну заштиту за време трудноће, порођаја и материнства. Посебна заштита жене на раду, која је заснована на њеној специфичној друштвеној улози у области биолошке репродукције становништва, гарантује јој остваривање начела једнакости на тај начин што јој омогућује да оствари посебну функцију коју има у друштву, тј. да јој због остваривања те функције не буду ускраћена права и дужности која јој припадају као раднику.

<sup>13</sup> „Однос који се налази у усходишту све културе, свих врлина, свих племенитијих видова егзистенције, однос је између мајке и дјетета: он дјелује у свијету насиља као свето правило љубави, сједињења и мира. Бринући се о својој дјечи, жена зна прије мушкарца своју брижну љубав ослободити граница свог ега и пружити другом створењу, те усмјерити свој проналазачки дар ка очувању и побољшању егзистенције другог... Ипак, љубав која произилази из мајчинства није само интензивнија, већ и универзалнија...; очински принцип подразумеива ограниченост на одређене групе, док мајчински принцип, исто тако као и живот природе, не познаје границе“. Erich From, *Анатомија људске деструктивности*, прва књига, „Напријед“ – Загреб, „Нолит“ – Београд, 1986, стр. 174.

<sup>14</sup> *Службени лист СФРЈ*, бр. 60/89.

Законом о основним правима из радног односа посебна заштита је предвиђена за жену као пол и заштита материнства. Наиме, обезбеђена је посебна заштита жене од тешког рада, штетног утицаја на раду, посебно заштита труднице од прековременог и ноћног рада, породилско одсуство, скраћено радно време после порођаја и за време неге малог детета, као и друга права којима се обезбеђује заштита функције материнства (од чл. 39. до 42. и чл. 45). Међутим, новонастали политички, економски, социјални и други услови оптерећују жену много већом неизвесношћу него раније. Промене у друштвено-политичкој и економској стварности доводе до тога да се у пракси не поштује оно што је уставом и Законом предвиђено. Жене су добиле нека права која им обезбеђују елементарну заштиту (право гласа, право на рад, право на абортус, заштиту материнства и сл.), али будући да су сва та права дата, а нису изборена, она се у сваком тренутку могу одузети.

Веома је значајан и сталан васпитни утицај жене – мајке на децу, који је веома комплексан и одговоран, нарочито с аспекта одбране. С обзиром на чињеницу да је одбрана уставна обавеза и одговорност и највиша партиотска част, припрема за одбрану је обавеза сваког грађанина и свих колективитета. У систему оспособљавања за одбрану неодложна је обавеза да се ревитализују национална свест и осећање родољубља који обавезују на ангажман до жртвовања што је у дужем раздобљу друштвене кризе озбиљно нарушено. На том задатку неопходно је да се плански и осмишљено ангажују школске установе, систем јавних комуникација и породица – пре свих мајки.

Васпитање деце у духу револуционарних традиција српског и црногорског народа и стицање свих других позитивних особина које треба да красе човека – будућег бранитеља наше заједнице, стална су обавеза и саставни део борбених програма у миру, а поготову у рату. У свим крајевима наше земље постоји вековна традиција да мајке одмалена уче децу свему што је добро, а посебно љубави према домовини. То није само припрема деце да воле своју земљу, то је постепено уграђивање васпитно-образовних садржаја који ће се, кроз разне форме васпитно-образовног система развити у жељу млађег нараштаја да хоће, може, зна и уме да се супротстави свим спољним и унутрашњим нападима.

Жене су, међутим, превише оптерећене на радном месту и у кући, што је основна препрека за њихово интензивније ангажовање у јавној сфери, где се убрајају и активности из области одбране. Наиме, не може се очекивати да жене буду у већем степену спремне и заинтересоване за укључивање у одбрамбене активности друштва у ситуацији када претежни део времена изван радног односа одвајају за задовољавање својих егзистенцијалних потреба и потреба своје породице. Али, мања заинтересованост жена за укључивање у одбрамбене активности не сме да утиче на формирање мишљења да је жена, самим тим, и мање способна да се бави тим пословима.

Жену треба ослободити бројних обавеза и послова који је везују за кућу и породицу, тако да добије потребно слободно време за укључи-

вање у оне друштвене активности за које има афинитета, па и у одговарајуће активности из домена одбране. То се неће и не може постићи само политичким захтевима, већ брзим стварањем материјалне базе за решавање бројних социјалних питања (јевтиније дечије установе за дневни боравак и васпитање деце, више социјалних установа и служби сврсисходно распоређених у урбаном ткиву, више сервиса и „летећих екипа“ за помоћ домаћинствима и породици, и друго). То ће жени омогућити да се ослободи многих функција у кући, које су је вековима, на основу предрасуда, спречавале да остварује свој прави друштвени положај.

Еманципацијом не само жена већ и мушкараца, код којих још увек постоје тешки рецидиви патријархалног менталитета, и узајамним напором да се превазиђу предрасуде, религиозна схватања и примитивизам може да се помогне жени у настојању да превазиђе осећај незадовољства, „јер је стварно подређена на раду, исцрпљена у тривијалним домаћим и кућним пословима и обесхрабрена нетолерантном и све више неоправданом праксом хијерархије и лажног мушког елитизма, за који је све више уверена да је измишљен и наметнут“.<sup>15</sup> Дакле, сва та тзв. женска питања морају да се разматрају унутар конкретне друштвене реалности као саставни део свих развојних програма и политичких акција; а не као њихов додатак, будући да су она саставни део револуционарних промена у нашем друштву на путу ка ослобођењу рада и човека у борби за његову срећу.

### ***Психолошка ограничења***

Познато је да је женин организам физички слабији, мањи, лакши и пасивнији од мушког. Међутим, жена знатно брже сазрева, тако да свој физички развој у просеку завршава две године раније од мушкарца. Она, такође, и интелектуално брже сазрева, па због тога има одређену предност у ранијим узрастима. Међутим, у току сазревања мушкарца долази до смањења рано уочених разлика или до њиховог потпуног потирања. За већину аутора одређене разлике, ако и постоје, имају више теоријски, а мање практични значај.

Резултати бројних истраживања која су се бавила утврђивањем специфичних психолошких карактеристика жена и њиховим утицајем на едукативну и професионалну успешност жена сагласни су у томе да код жена постоје извесне специфичности које утичу на успешност у обављању различитих радних, па и војничких дужности.<sup>16</sup> За успешно

<sup>15</sup> Јован Ђорђевић, *исто*, стр. 113.

<sup>16</sup> Шире о томе: *Психолошке карактеристике жена и њихова успешност на добровољној војној обуци* (пројекат), Војномедицинска академија – Одељење за војну психологију, Београд, 1983.

У нашем народноослободилачком рату (1941–1945) у јединицама НОВ и ПОЈ било је око 100.000 жена, од којих је 25.000 погинуло и 40.000 рањено, а ратних инвалида остало је око 3.000; око 282.000 жена убијено је у нацистичким и квислиншким концентрационим логорима. На разним дужностима у јединицама око 2.000 жена добило је у рату официрске чинове. Партизанску споменицу 1941. добиле су 3.344 жене, а 90 је одликовано Орденом народног хероја

обављање радних дужности потребно је да се познају основне психолошке карактеристике које на то утичу, а то су: интелектуалне способности, конативне карактеристике личности и мотивациона структура. Већ су истраживања из прве половине овог века (Boodenough 1927, Стевановић 1937, Терман 1960, Смиљанић 1980) показала да нема значајних разлика у степену опште интелигенције међу половима, али да постоје извесне разлике у специфичним интелектуалним способностима, које су првенствено условљене различитим социокултурним утицајима којима су изложени припадници различитог пола.

Жене су успешније у речитости, правилној употреби језика (писање и изговарање), ручној спретности (брзи и спретни покрети руку и прстију), брзини опажања, манипулативним вештинама и механичком памћењу једноставних података. Оне, такође, показују боље резултате у уочавању детаља, увиђању сличности и разлика, перцептивној брзини, обиму непосредног памћења и неким модалитетима кожане тактилне осетљивости.<sup>17</sup> Нешто су веће разлике међу половима у емоционалној сфери, ставовима, структури мотивације и интересима, и другим карактеристикама личности. Наведене карактеристике су веома значајне за разумевање човековог понашања, јер на реализацију интелектуалних и других способности значајно утичу наведени атрибути.

У бројним истраживањима подаци указују на то да су доминантне потребе жене за породичним животом, уважавањем од околине, социјалним признањем, дружењем, послушношћу, самопотврђивањем и неизвесношћу. Жене су пасивније и нарцисоидније. Оне су, такође, сензитивније, осетљивије, интуитивније, попустљивије, конзервативније, зависније, нежније, осећајније, маштовитије, плашљивије, и слично. Значајније разлике међу половима јављају се и у области интереса, тако да се често говори о „типичним женским интересима“, који се свode на:

- музичке и уметничке активности;
- литерарне и позоришне активности;
- активности неге, помоћи и интерперсоналних односа, социјалне бриге и помоћи;

Југославије (мушкараца 1.222). После рата, две жене, санитарски пуковници, постале су генерали ЈНА: Роза Папо и Слава Блажевић (*Жене у народноослободилачком рату народа Југославије, Војна Енциклопедија*, друго издање, књига 10, Редакција Војне енциклопедије, Београд, 1975, стр. 741–743). Међутим, да је и у нашој новијој историји било својеврсне дискриминације жена пример је жена – борац, болничар, односно вредновање њене борачке, ратне дужности, која јој је, „по природи ствари“, била предодређена, што се види из следећег: „Од жена-бораца које су учествовале у бици на Сутјесци (борбена дејства од 1. до 10. јуна у оквиру тзв. пете непријатељске офанзиве од 15. маја 1943. год; напомена аутора) њих око 1.400 или око половина биле су болничарке. А од 591 погинуле жене-борца у тој бици њих 340 су болничарке. Од близу 3.000 жена бораца са Сутјеске, свега је њих пет одликовано Орденом народног хероја, али ни међу њима нема ниједне партизанке–болничарке!“ Виктор Кучан, *Сутјеска долина хероја – жене борци*, Војноисторијски институт, Београд, 1990, стр. 5).

<sup>17</sup> Шире о томе: Мирко Мајерле, Милорад Мићовић, *Психолошке разлике међу половима* (тематска студија), Војномедицинска академија – Одељење за психологију, Београд, 1982.

- социјалне односе и послове;
- канцеларијске послове;
- интерес за људе и њихова лица, као и за међуљудске односе;
- обучавање, подучавање и друге школске активности;
- естетске, друштвене и религиозне интересе;
- слушање радио-емисија, гледање телевизијског програма и филмова, читање, цртање, моделовање, и друго.

У наведеним областима интереси се веома рано формирају и у току живота се стално задржавају. У емоционалној сфери жене испољавају понашање које је мање прилагођено; оно је условљено нешто већим степеном неуротичности, анксиозности и интровертности.

Жене су, међутим, мање доминантне, самопоуздане и критичне у односу на своје стварне могућности, због чега осећају већи страх од евентуалног неуспеха и више су друштвено зависне. У погледу агресивности, једни аутори тврде да су мушкарци агресивнији, а други да жене такође агресивно реагују, али да своју агресију испољавају специфичним обликом понашања, који је друштвено више прихватљив. Уместо физичке агресије, жене користе вербални облик испољавања своје агресије или друге облике који су мање отворени. За дружење жена карактеристично је формирање мањих група, 2–3 особе, чији се састав чешће мења. Наведене специфичности у основним психосоматским карактеристикама жена, ако се прихвате као реалне, чине жене подобнијим за одређене послове, на којима би биле потенцијално успешније од мушкараца. Поседовање наведених карактеристика чини жену подобнијом за канцеларијско-административне и управно-финансијске послове. У индустрији, оне су успешније у пословима склапања ситних детаља, репетитивним пословима и пословима на траци (електронска и текстилна индустрија). Осим тога, брже изводе деликатне ручне вештине које захтевају пажљиво и прецизно издвајање детаља, и остварују бољу перцепцију детаља код монотоних послова или послова који захтевају честе промене пажње. Оне пажљивије попуњавају листе и боље обављају друге канцеларијске активности, као што су куцање на машини и слично. У обављању наведених послова помаже им, наводно, већа толерантност на монотонију. Све то указује на чињеницу да су психофизичке специфичности те врсте изузетно значајне за одбрану земље.

Већи интерес жена за људе и успостављање интерперсоналних односа оријентише их ка професионалним циљевима који омогућавају максималну сатисфакцију афилијацијских потреба, као што су нега, подучавање, обучавање, социјална помоћ, друштвене науке, и слично. Жене показују и афинитет према избору професије из области музике, уметности, литературе, друштвених, интерперсоналних, административних, социјалних и наставничких знања. Дакле, може се закључити да поседују извесне специфичности (морфолошке, физиолошке, психолошке) које утичу на успешност у обављању радних, па и војничких дужности. Оправдано се може претпоставити да ће у случају рата, с обзиром на своје специфичности у многим делатностима, жене бити

основни носиоци послова (текстилна и прехранбена индустрија, производња одеће, пољопривреда и сточарство, хемијска индустрија и производња лекова, локални, друмски и поморски саобраћај, васпитање и образовање, здравство и социјална заштита).

Сасвим је извесно да ће се жене мање ангажовати, на пример, као пуниоци оруђа на тенку, јер су психолошка истраживања показала да 90 одсто жена нема потребну „снагу у горњем делу тела“ да подигне и убаци гранате у топ тенка за време прописано стандардима. Ако је доказано да је снажање жена у простору мање развијено, што проузрокује и мање способности за оријентацију у три димензије, нормално је да се оне мање ангажују, на пример, за управљање брзим авионима, али их не треба потпуно искључити и са тих дужности. Наиме, постоји неколико жена астронаута, а у 101. ваздушно-десантној дивизији америчке војске хеликоптере возе и 22 жене, од којих су неке учествовале и у акцији „Вриштећи орлови“ у рату вођеном на Средњем истоку.<sup>18</sup>

Женама, наиме, треба омогућити да се ангажују у одбрани на дужностима на којима могу да дају најбоље резултате и на којима ће, захваљујући својим специфичним карактеристикама, бити ефикасне у одређеним околностима. То су, пре свега, санитарска, штапска, интендантска, ветеринарска, музичка, правна и техничка служба. Затим, војна администрација, ВОЈ и безбедност летења, веза војне установе за одржавање и оправку војне технике и слично, као и привреда и друштвене делатности, где чине већину запослених.

---

### Закључак

---

Друштво у будућности треба да створи неопходне претпоставке за нормално ангажовање жена, пре свега, у раду, па самим тим и у одбрани. Нарочито је значајно да се још у миру успостави евиденција обвезника радне обавезе жена, како би се, на основу потреба привредних организација, на време обавила одговарајућа попуна женском радном снагом. Тиме би се постигло да свака жена у миру зна где ће радити у случају рата, односно да свака буде распоређена према својим стручним квалификацијама и психофизичким способностима, што досада није био случај. Посебно је значајно да се евиденција води за стручњаке и квалификоване раднице, и то само за занимања која су дефицитарна за одбрану.

Друштво мора више да брине о еманципацији жена, заштити и здравијем потомству, будући да од материнства зависи биолошки потенцијал сваке нације. Осим тога, неопходно је одговарајуће вредновање женског доприноса друштву и проналажење правог концепта за њено даље ангажовање у одбрани земље, заснованог на реалним основама (које треба научно и стручно проучити) и на друштвеним вредностима на којима ће бити могућа јединствена СР Југославија.

<sup>18</sup> „Политика“ од 25. фебруара 1991.